

DEDE KORKUT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research
Cilt/Volume 9 Sayı/Issue 21 Nisan/April 2020 s. 129-139
DOI: <http://dx.doi.org/10.25068/dedekorkut335>
Mainz-Almanya/Germany

Özgün Makale/ Original Article

|| Geliş Tarihi: 27.03.2020
|| Kabul Tarihi: 10.04.2020

Kıyn / kıyn (kıñ) 'Ceza' Sözcüğü Hakkında

About the Word of kıyn / kıyn (kıñ) 'Punishment'

Ahmet KARAMAN*

Öz

Tonyukuk I yazıtının kuzey 8. ve Şine Usu yazıtının doğu 2. satırında geçen 'ceza' karşılığındaki *kıyn / kıyn* sözcüğü, araştırmacılar tarafından farklı biçimlerde yorumlanmıştır. Sözcük, T1 K8'de 𐰃𐰆𐰏𐰏; ŞU D2'de ise 𐰃𐰆𐰏𐰏 biçiminde yazılmıştır. Sözcük eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde sıklıkla *kın* biçiminde geçmektedir. Sözcüğün *kıyn / kıyn* biçimi ise az da olsa eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde tanıklanmıştır. Bu durum, Gabain'in *n - y* ağzı tespiti ile açıklanabilir. Bu noktada, sözcüğün orijinal biçiminin sonundaki sesin /ñ/ olduğu anlaşılmaktadır. Ancak yazıtlardaki tanıklamalarında neden sözcüğün sonundaki ses /ñ/ (𐰃) işaretiyle yazılmamıştır? Bu soruya iki önerme ile cevap bulmak mümkündür. Yapılan bu çalışmada, *kıñ* sözcüğünün eski Türk yazıtlarındaki tanıklamalarından sonra eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerindeki /n/ ve /yn/li biçimleri üzerinde durulacaktır. Sonrasında elde edilen bilgiler ışığında sözcüğün bir kök biçim mi yoksa bir gövde mi olduğu izah edilecektir. Çalışmanın devamında ise söz konusu kök biçimden türediği anlaşılan sözcüklere yer verilerek savunulan tez ispata çalışılacaktır. Bu çalışmada yürütülen kimi araştırmalar neticesinde, /ñ/ sesindeki harf sırasının nasıl olması gerektiği üzerine de kimi verilere ulaşmak mümkün olacaktır.

Anahtar Sözcükler: *Kıyn / kıyn (kıñ)*, *kın*, /ñ/ sesi, /n/ ve /y/ ağzı, Tonyukuk ve Şine Usu yazıtları.

Abstract

The word *kıyn / kıyn*, meaning 'punishment' in the north line 8 of the Tonyukuk I and east 2 line of the Şine Usu inscription, has been interpreted in different ways by the researchers. The word is in 𐰃𐰆𐰏𐰏 format in T1 K8; in ŞU D2 it is written in 𐰃𐰆𐰏𐰏 format. The word was often used in the *kın* form in the old Uighur and Karahanlı Turkish texts. The *kıyn / kıyn* form of the word, though rare, has been witnessed in old Uighur and Karahanlı Turkish texts. This can be explained by Gabain's *n - y* dialect detection. At this point, it is understood that the voice

* Doktora Öğrencisi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya- Türkiye.

Elmek: karamana00@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2524-8972>

at the end of the original form of the word is /ñ/. But why is the voice at the end of the word not written with the sign /ñ/ (𐰽) testimonies in inscriptions? It is possible to find answers to this question with two suggestions. In this article, after the testimonies of the word *kīñ* in the old Turkic inscriptions, the /n/ and /yn/ forms in the old Uighur and Karahanlı Turkish texts will be emphasized. In the light of the information obtained later, it will be explained whether the word is a root or a derived form. In the continuation of the study, it will be tried to prove the thought that is defended by referring to the words that are understood to derive from the root form in question. As a result of some research conducted in this study, it will be possible to reach some data on how the letter order in /ñ/ voice should be.

Keywords: *Kıyın / kıyn (kīñ)*, *kın*, voice /ñ/, /n/ and /y/ dialect, Tonyukuk and Şine Usu inscriptions.

Giriş

Orhon yazıtlarından olan Tonyukuk yazıtı bizzat Tonyukuk tarafından yazdırılmış ve diktirilmiştir. Yazıtın hangi tarihte dikilmiş olduğu üzerine çeşitli fikirler vardır. Yazıtın Bilge Kağan'ın tahtta kaldığı 716-734 tarihleri arasında dikilmiş olabileceği üzerine düşünceler ileri sürülmüştür. Yazıt iki taştan oluşmaktadır. II. Türk Kağanlığı'ndan sonra, Ötüken'e hâkim olarak yeni bir kağanlık kuran Uygurlardan kalan en hacimli yazıt olan Şine Usu yazıtı, Moyan Çor Kağan tarafından diktirilmiştir. Yazıtın 759-760 tarihlerinde dikildiği düşünülmektedir. Her iki yazıt da dönemin siyasî otoritesinin denetimi altında yazıldığından resmî nitelikte kabul edilebilecek yazıtlardır. Bundan ötürü, yazıtlardaki imlâ başta olmak üzere pek çok unsurda hatanın bulunma olasılığı, halk tarafından veya diğer daha alt siyasal etkiye sahip ileri gelenlerin diktirdiği yazıtlara göre daha azdır.

Yazıt ve el yazmalarında kullanılan eski Türk yazısı (runik / runiform) 38 işaretten oluşmaktadır. Ancak Yenisey bölgesindeki yazıtlarda görülen işaretlerin farklı biçimleri de olduğundan bu sayı 40'a kadar çıkmaktadır (Aydın, 2017: 19). Bu işaretlerden olan /ñ/ ön damak geniz sesi (𐰽) biçiminde gösterilmektedir. Bu ön damak geniz sesi, Türk dilinin kaydedildiği yazı sistemlerinden yalnızca eski Türk yazısında (runik / runiform) ayrı bir işaretle gösterilmiştir (Şirin, 2012: 186). Bu ses, bugün Dolganca, Halaçça, Tofaca ve Yakutça'da varlığını devam ettirmektedir (Räsänän, 1949: 206; Erdal, 2004: 71; Gül, 2011: 25). Clauson, /ñ/ sesinin iki /n/ sesinin (/n¹/ 𐰽) + (/n¹/ 𐰽) iç içe geçmesiyle oluştuğu görüşündedir (1962: 80). Osman Nedim Tuna'ya göre /ñ/ ligatürü, n¹ ünsüzünün altına y² ünsüzünün getirilmesiyle (n¹ + y² = ny = ñ) oluşmuş bir ligatürdür (1994: 217-218). Hüseyin Yıldız ise tespit edilen 36 sözcüğün 28'inin kalın, 8'inin ise ince sıradan sözcükler olduğunu vurgular. Yıldız bu noktadan hareketle, /ñ/ sesinin n¹ 𐰽 + y¹ 𐰽 biçiminde de açıklanabileceğini belirtir (2016: 304).

/ñ/ (𐰽) sesinin harf sırasının nasıl olması gerektiği konusunda ise üç ana görüş vardır.¹ Kimi araştırmacılar harf sırasının /ny/ kimileri /yn/ kimileri ise /y/ olması gerektiğini belirtmektedir. Clauson, eski Uygur yazmalarındaki /ny/, /yn/ ve /n/ biçimlerinin /ñ/ sesini karşıladığını tespit eder (1962: 118). James R. Hamilton /ñ/ sesinin kimi durumlarda /yn/ kimi durumlarda ise /ny/ okunması gerektiğini belirtir. Ona göre *koyñ*, *kitayñ*, *aymıg* gibi sözcüklerde /yn/ okunması gerekirken Tonyukuk sözcüğünde ise kesinlikle /ny/ okunmalıdır (1998: 68-69). H. Namık Orkun, yazıt ve el

¹ /ñ/ sesi için ayrıca bk. Gabain, 1938: 371-414; Nadelyayev, 1963: 197-213; Röhrborn, 1981: 295-305; Doerfer, 1993: 128-131; Sertkaya, 1995: 69-70; Karadoğan, 2002: 137-140; Yıldız, 2016: 303-307; Guzev - Telitsin, 2016: 45-49; Sultanzade, 2017: 201-216.

yazmalarında /*n̄*/ sesini içeren sözcüklerin transkripsiyonunda /*y*/ (*ȳ*) harfini kullanmayı tercih etmiştir (2011). Sartkoja Karjaubay da yazıtlarda /*n̄*/ sesini /*y*/ biçimde okumuştur (2003: 74). Marcel Erdal, Röhrborn'un /*y*/ yazımlarının dahi /*n̄*/ için kullanılmış olması gerektiği düşüncesine katılmaz. Ona göre eski Uygur Türkçesinde /*n̄*/ sesi /*y*/ye dönüşmüştür ve bu dönemde *n* ağız görülmez. Erdal'a göre /*n*/li örneklerin tümü /*ny*/ veya /*yn*/ olarak okunabilir. Erdal'ın burada hem /*ny*/li hem de /*yn*/li biçimleri belirtmiş olması dikkat çekicidir (2004: 71-75). Ferruh Ağca hazırladığı doktora tezinde eski Uygur Türkçesi metinlerinde bünyesinde /*n̄*/ sesini barındıran sözcükler üzerine geniş bir yer ayırmıştır (2006: 159-174). Ağca incelemeleri sonucunda, Peter Zieme ile aynı görüşü paylaşır ve Uygur metinlerinin /*n̄*/ sesinin durumuna göre dört gruba ayrılabilirliğini saptar: 1. /*n̄*/ 2. /*yn*/ 3. /*n*/ 4. /*y*/ (Zieme, 1969: 36-37; Ağca, 2006: 172). Ağca /*yn*/ biçimine *koy*n biçimini örnek gösterir (2006: 168-169). Bu noktada, Clauson'un *koy*n sözcüğündeki durumu metatezle açıklama yöneliminde olduğunu belirtmek gerekir (1957: 42). Önder Çağırın /*n̄*/ sesinin /*yn*/ biçiminde okunması gerektiğini belirtir. Çünkü ona göre /*ny*/ ünsüz çiftinden /*n*/nin ağız açıklığı derecesi 2; /*y*/nin ağız açıklığı derecesi ise 3'tür (2012: 17). Osman Fikri Sertkaya, Çağırın'ın bu görüşüne karşı cevap niteliği taşıyan bir yazı kaleme almıştır. Ona göre /*ny*/ bir çift ünsüz değil tek bir sestir. Sertkaya'ya göre /*n̄*/ ligatüründeki /*n*/ ünsüzünün ağız açıklığı derecesi 2; /*y*/ ünsüzünün ağız açıklığı derecesi ise 0'dır. Bu nedenle de ona göre /*n̄*/ sesi /*yn*/ biçiminde okunamaz. Sertkaya ayrıca, BK G14'teki ↓↓D)»> imlâsının ünsüz sırasının /*ny*/ olması gerektiğini gösterdiğini belirtmektedir (2012: 3-5). Erhan Aydın, kimi sözcüklerde /*ny*/ kimilerinde ise /*yn*/ okuma önerilerine, alfabe mantığıyla çeliştiği gerekçesiyle karşı çıkar (2019: 61).

Erhan Aydın'ın tespitlerine göre eski Türk yazıtlarında /*n̄*/ sesi, sözcük ortası veya sonu ad olarak 13; fiil olarak ise 2 örnekte geçmektedir. Aydın, ek olarak ise yalnızca 2 kez tanıklanan *-kınıa -kiñe*'yi belirtmek gerektiğini vurgular. Aydın bu sözcükleri: *añug, büñi, çıgañ, kañu, kañuy, kitañ, koñ, sañ, tañ, toñın, toñlug, toñukuk, turña* ile *añıt-, yañ-* olarak sıralar (2019: 63). Eski Türk yazısıyla yazılmış el yazmalarında ise yukarıdaki sözcüklere ek olarak Or. 8212/76, (C) A 5'te *koñçı* sözcüğü geçmektedir.²

Hem /*ny*/ okuyanların hem de /*yn*/ okuyanların görüşlerinin, bilimsel sistematiğe uygun olduğunu belirtmek gerekir. Bu noktada şüpheye yer olmayan gerçek, yazıt ve el yazmalarında, bünyesinde /*n̄*/ sesini barındıran kimi sözcükler, *n* ağızında /*n*/; *y* ağızında ise /*y*/ biçimini alarak varlığını sürdürmüştür. Kimi sözcükler ise /*yn*/ biçimini devam ettirmiştir. Burada ayrıca belirtmek gerekirse yazıt ve el yazmalarında /*n̄*/ sesinin bulunduğu kimi sözcükler, çağdaş Türk lehçelerinde /*n*/, /*y*/ ve /*yn*/ biçiminde görülmektedir.

Eski Türkçenin iki ana diyalekt ayrımını belirten *n* ve *y* ağız tartışmasına ilk işaret eden Kâşgarlı Mahmud olmuştur. Kâşgarlı DLT'de, Arguların ortada ve sonda bulunan bütün *ye*'leri *nun*'a çevirdiği tespitini yapar. Bu duruma örnek olarak ise Türklerin *çıgay, koy* ve *kayu* dediklerine Arguların *kon, çıgan* ve *kanu* dediklerini aktarır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 12). Gabain'e göre Budist veya Maniheizt metinlerin büyük bir kısmı ile el yazmalarının pek çoğu *y* ağızına girmektedir. Ona göre sapsmalar bir kaide teşkil

² Bünyesinde /*n̄*/ sesini barındıran sözcüklere ilişkin farklı öneriler için bk. Sertkaya, 1995: 69-70. Sertkaya'nın buradaki listeye *kiñ* sözcüğünü de eklemiş olması ilgi çekicidir. Ayrıca /*n̄*/ sesinin görüldüğü sözcüklerin karşılaştırmalı bir tablosu için bk. Yıldız, 2016: 304.

edecek derecede değildir. Gabain *n* ve *y* ağzını *ayığ* sözcüğüne göre açıklamaktadır. *Ayığ* biçiminde olanlara *y* ağzı, *anıg* biçiminde gösterilenlere ise *n* ağzı denildiğini aktaran Gabian'ın yazıtlardaki *anyığ* biçimindeki gösterim için daha eski bir biçim tanımlaması dikkat çekicidir. Gabain'e göre Maniheist yazmaların çoğu ve kimi Köktürk harfli el yazmaları *n* ağzının izlerini taşımaktadır. Ona göre yazıtlardaki /*ny*/ sesi, *n* ağzında /*n*/ biçimini almıştır. Gabain ayrıca Brāhmī yazmalarının da ayrı bir ağız özelliği taşıdığını belirtir ve burada /*ny*/ sesinin *y* ağzında olduğu gibi /*y*/ olduğunu saptar (1988: 2-4). Reşit Rahmeti Arat ise yazıt ve el yazmalarındaki /*ñ*/ sesinin gerçek niteliğinin ve telaffuzunun tam anlamıyla bilinmediği gerekçesiyle *n* ve *y* meselesinin bir şive farkı olarak kabul edilmesinin doğru olmayacağı görüşündedir (1987: 602-603).

Yapılan bu çalışmada öncelikle, *kīñ* sözcüğünün eski Türk yazıtlarındaki tanıklamalarından sonra eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerindeki /*n*/ ve /*yn*/i biçimleri üzerinde durulacaktır. Sonrasında elde edilen bilgiler ışığında sözcüğün bir kök biçim mi yoksa bir gövde mi olduğu açıklanacaktır. Yazının devamında ise çalışmada savunulan tezin desteklenmesi adına, ilgili sözcükten türemiş olan sözcüklere de yer verilecektir.

1. Kıyn / kıyn Sözcüğünün Yazıt ve El Yazmalarındaki Tanıklamaları

'Ceza' karşılığındaki *kıyn* / *kıyn* sözcüğü, eski Türk yazıt ve el yazmaları içerisinde yalnızca T1 K8 ile ŞU D2' de geçmektedir. T1 K7 - K8' de:

[...] *bilge toñukuka baña aydı bo süg élet tédi kıyımğ köñlünçe ay ben saña ne ayayın tédi* [...] "Bilge Tonyukuk'a (yani) bana söyledi. "Bu orduyu sevk et" dedi. "Cezaları da uygun gördüğün biçimde ver, ben sana (daha) ne diyeyim" dedi." (Aydın, 2017: 112)

denilmektedir. Burada *kıyn* / *kıyn* sözcüğü #DND biçiminde yazılmıştır. ŞU D2' de ise:

[...] *kara égil bodunug yok kılmadım ewin barkın yulkısın [y]julmadım kıyın aydım turguru ko<d>tum* [...] "Sade halkı (avam) yok etmedim. Evini barkını (ve) at sürülerini yağmalamadım. Cezalarını söyledim (tebliğ ettim). Oldukları gibi bıraktım. (Aydın, 2018: 55)

denilmektedir. Burada ise *kıyn* / *kıyn* sözcüğü DDN biçiminde yazılmıştır. Bu iki tanıklamada, sözcüğün birbirinden farklı imlâlara sahip olması dikkat çekicidir.

2. Kıyn / kıyn Sözcüğünün Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi Metinlerindeki Tanıklamaları

Eski Türk yazıtlarında *kıyn* / *kıyn* biçiminde geçen sözcük, eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde, aynı anlamı karşılayacak biçimde geçmektedir. Ancak burada dikkat çeken nokta, eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde sözcüğün *kın* biçiminin yaygın olarak tanıklanmasıdır. Seyrek de olsa sözcüğün *kıyn* / *kıyn* biçimi de eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde devam etmiştir. Bu durum açık bir biçimde, sözcüğün *n* ağzında *kın* biçimini aldığını göstermektedir. Nitekim Ahmet Caferoğlu, *kın* sözcüğünün 'ceza, işkence, azap' anlamını karşıladığını belirtir. Ayrıca sözcüğün, Prens Kalyānamkara ve Pāpamkara 73/1'de 'zorluklar, engeller' anlamını karşıladığını da tespit eder (2015: 175). Caferoğlu, *kıyn* sözcüğünün de 'ceza, tenbih' anlamını karşıladığını belirtir (2015: 178).

Karahanlı Türkçesi metinlerinde de durum eski Uygur Türkçesiyle aynıdır. *Kın* sözcüğü 'ceza' anlamıyla Kutadgu Bilig 893'te ve yaygın bir biçimde Kur'an tercümesinde geçmektedir (Arat, 1979: 106; Kök, 2004: 446-447; Ünlü, 2004: 513-515). Kur'an tercümesinde ayrıca, *kın bol-* 'cezalandırmak, ceza vermek', *kın kel-* 'cezalandırmak, ceza getirmek', *kın kıl-* 'cezalandırmak, ceza vermek', *kın kızgut kıl-* 'cezalandırmak', *kın ört-* 'azap sarmak, her yönden cezalandırılmak', *kın tut-* 'azap yakalamak' ve *kın-* 'cezalandırmak, işkence etmek' yapıları tanıklanmıştır (Ünlü, 2004: 515; 2012: 417). Bu bilgi, 'ceza' anlamındaki *kın* sözcüğünün aynı zamanda bir sesteş kök olduğunu göstermektedir. *Kıyn / kıyn* sözcüğü ise Kutadgu Bilig'de aynı 'ceza' anlamında ve çok seyrek bir biçimde geçmektedir (Arat, 1979: 384 / 3818, 522 / 5240, 525 / 5279, 538 / 5415, 608 / 6140).

Kıyn / kıyn sözcüğü, eski Türkçenin söz varlığında herhangi bir ikilemenin unsuru olarak tanıklanmamıştır. Buna karşın *kın* sözcüğü, *kın kın*, *kın kızgut*, *emgek kın* ve *öfke kın* ikilemelerinin bir unsuru olarak kullanılmıştır:

[...] *arturdımız olarka kın kın üze* [...] KT, (Ata, 2004: 55 / 88)

[...] *kın kızgut tegürmiş bolzun* [...] Mz. 35 + Mz. 297, 7. (Elmalı, 2014: 78)

[...] *kının kızgutın kötürünler* [...] 66. 4 = 177 183 333, arka 13. (Tekin, Maytrisimit: 126)

[...] *kın kızgut emgek tolğak kılğuluk için* [...] 81. 3 = 19 79, arka 33. (Tekin, Maytrisimit: 150)

[...] *yime kın kızgut kıtaçı erserler* [...] 82. 5 = 25 241 244a 245, 25. (Tekin, Maytrisimit: 151)

[...] *kın kızgut tegüreyin* [...] Daşakarmapathāvadānamālā, 1118. (Elmalı, 2016: 98)

[...] *yekke kın kızgut béreyin* [...] Daşakarmapathāvadānamālā, 3860. (Elmalı, 2016: 195)

[...] *alku kınğ kızgutug* [...] Kşanti Kılğuluk Nom Bitig, BTT XXV, 3054. (Wilkens, 2007: 238)

[...] *kın kızgut kılar anı* [...] TIEM 73 1v - 235v/2, (Kök, 2004: 160)

[...] *tegürdi maña yek emgek birle kın birle* [...] KT, (Ata, 2004: 101 / 41)

[...] *täggäy olarka öfkä kın idilärindin* [...] TIEM 73 1v - 235v/2, (Kök, 2004: 121)

3. *Kıyn / kıyn* Sözcüğünün Etimolojisi

Kıyn / kıyn sözcüğü araştırmacılar tarafından farklı biçimlerde açıklanmıştır. Clauson sözcüğü *kın* (*kīn*) maddesinde açıklar ve sözcük için 'punishment, torture' karşılığını verir. Clauson, sözcüğün eski Uygur Türkçesi metinlerinde *kın* ve *kıyn* biçimleriyle tanıklandığını tespit eder. Clauson ayrıca, sözcüğün Türk lehçelerindeki *kın* ve *kıyn* biçimlerini aktarır (ED 631a). Clauson *kına-* maddesinde de bu sözcüğün kök

biçimi için *kın* (kīñ) sözcüğünü verir (ED 634a). Ona göre *kıyt* sözcüğü de *kıyn* (kīñ) sözcüğünün yanlış yazımıdır (ED 675a).

Marcel Erdal *kıyn* sözcüğünün genel olarak 'ceza' anlamında kullanıldığını belirtir. Erdal, sözcüğe kaynaklık etmiş olabilecek kök biçim konusunda *kıy-* veya *kıyt-* olabileceğinden söz eder. Erdal OTWF'nin 341. dipnotunda ise kök biçimin *kıy-* değil **kıyt-* olarak kabul edilmesi gerektiğini nedenleriyle birlikte ifade eder. Erdal burada **kıyt-* fiilinden türediğini düşündüğü örneklerle de yer verir (1991: 304-305). Bu izahın yanında Erdal, OTWF'de +A- ekini açıkladığı bölümde, *kın+a-* fiilinin şüpheye yer bırakmayacak biçimde *kıy(i)n* veya *kun* olarak yazılan addan türediğini açıklar (1991: 420-421). Buna ek olarak Erdal, 308. sayfada ise *kıyn+a-* çözümlemesine yer verir. Ayrıca Erdal'ın OTWF'nin indeksinde söz konusu fiili *kıyna-* / *kına-* biçiminde vermiş olması dikkat çekicidir (1991: 860).

Gabain, *Eski Türkçenin Grameri* adlı çalışmasının 16. maddesinde, sözcük için "kıyn okumak belki daha iyidir" yorumunda bulunur (1988: 35). Talat Tekin *kıyn* biçiminde verdiği sözcüğün, **kıy-* 'cezalandırmak' kök biçimine eylem sonucu adlar türeten {-X)n} ekinin getirilmesiyle oluştuğu düşüncesindedir (2003: 92). Tuncer Gülensoy, *kına-* maddesinde bu sözcüğe kaynaklık edebilecek kök biçim için *kın*, *kıyn* 'ceza, işkence' notunu düşer (2007: 509).³

Görüldüğü üzere, *kıyn* / *kıyn* sözcüğünü bir gövde biçim olarak kabul etmek, sonrasında da bu sözcüğe farazî kök biçimler bulmaya çalışmak doğru değildir. Çünkü sözcüğün orijinal biçiminin sonundaki sesin /ñ/ olduğu anlaşılmaktadır. Bu sonucu doğru bir önerme olarak ispat eden nokta, eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde sözcüğün *kın* biçimiyle yaygın olarak kullanılmasıdır. *Kın* sözcüğü bu noktada *kīñ* sözcüğünün *n* ağızındaki karşılığıdır. *Kıyn* sözcüğünde ise /yn/ biçimi devam etmiştir. Bu izahın sonra, sözcüğün sonundaki sesin Tonyukuk ve Şine Usu yazıtlarında neden /ñ/ ile yazılmadığı sorusu gündeme gelmektedir. Tam da bu noktada, BK G14 ve KÇ B1'deki *tonyukuk* sözcüğünün yazımı oldukça ilgi çekici bir hâl almaktadır. *Tonyukuk* sözcüğünün yazıtlardaki bu iki tanıklaması dışındaki tüm yazımları /ñ/ sesini gösteren (𐰽) işaretiyledir. Ancak bu iki tanıklamada da sözcük, ↓↓↓>> biçiminde yazılmıştır (Aydın, 2017: 99, 134). Yani sözcük bu iki tanıklamada /ñ/ (𐰽) ile değil (𐰾) ve (𐰿) işaretleriyle gösterilmiştir. Sertkaya bu imlâyı, /ñ/ sesinin harf sırasının /ny/ biçiminde olması gerektiğinin bir ispatı olarak görmüştür. Erhan Aydın ise eğer bu imlâ sıradan bir yazım hatası değilse Tonyukuk yazıtında 12 kez /ñ/ (𐰽) sesiyle yazılan sözcüğün neden /n/ ve /y/ seslerini gösteren işaretlerle yazıldığının izahının güç olduğu düşüncesindedir (2019: 64-68).

Bu bilgiler ışığında, *kıyn* / *kıyn* sözcüğünün neden /ñ/ (𐰽) ile yazılmaması olduğuyula ilgili iki önermeden söz edilebilir. İlk önermede, BK G14 ve KÇ B1'deki yazımlar göz önüne alınarak bu dönemde /ñ/ sesinin /n/ ve /y/ seslerini gösteren işaretlerle yazılmasının bilinen bir uygulama olduğu söylenebilir. Çünkü bu yazıtlar kağanlıklar tarafından diktirilmiş resmî nitelikteki yazıtlar olduğundan, sıradan yazım hatalarının son derece az olması beklenir. Ayrıca bu uygulamanın *kıyn* / *kıyn* sözcüğüyle birlikte dört kez tanıklanması göz ardı edilemeyecek bir noktadır.

³ Ayrıca bk. Doerfer, 1967: 576-577.

İkinci önermede ise bu sözcük /ñ/ sesinin /n/ ve /y/ veya /y/ ve /n/ olarak bölünmesinin / ayrışmasının bir ön tanığı olabilir. Bu önerme kabul edilecekse Hatice Şirin'in izahına çalıştığı /ñ/ ön damak genizlisinin yitimi (denazalizasyon) konusuna da değinmek gerekmektedir. Şirin'e göre, *yay-* < *yañ-* ve *ayıt-* < *añıt-* gelişimleri /ñ/ ön damak genizlisinin yitimine (denazalizasyon) birer örnektir. Şirin'in bu tespiti /ñ/ ön damak genizlisinin yitiminin (denazalizasyon) eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinden daha önce başlamış olduğunu ifade etmektedir (2012: 192). Elbette Şirin'in tespitinde yitime uğrayan /n/ sesidir. Burada vurgulanmak istenen nokta, *n* ve *y* ağzının oluşmasına kaynaklık eden ses olaylarının yazıt ve el yazmaları evresinde dahi görülebilecek olmasıdır. Netice itibariyle, tatmin edici biçimde açıklamak güç olmakla birlikte *kıyn* / *kıyn* imlâsı, sözcüğü *kın* biçimine bağlayan ara noktadır.

4. Eski Türkçede *kıyn* / *kıyn* (*kıñ*), *kın* Kök Biçiminden Türemiş Sözcükler

Eski Türk yazıt ve el yazmalarında, *kıyn* / *kıyn* veya *kın* biçiminden türemiş olabilecek herhangi bir sözcük tanıklanmamıştır. Buna karşın eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde bu kök biçimden türediği anlaşılan sözcükler geçmektedir. Eski Uygur Türkçesi metinlerinde *kın* biçiminden türemiş gövde biçimler aşağıda verilmiştir:

kınçı → 'ceza veren, ceza kesen'

kına- → 'cezalandırmak, kınamak'

kınağuçı → 'kınayan, azap / ceza veren kimse, işkenceci'

kındır- → 'mihnet çekmek, bir şeyden muzdarip olmak, iştiyak etmek'

kınığ / *kınık* → 'kuvvetli, sağlam, sert'⁴

kınlık → 'hapishane, ceza evi'

kıntur- → 'bir şey için zahmete katlanmak' (Caferoğlu, 2010: 175-176; ED 634-640)

Eski Uygur Türkçesi metinlerinde *kıyn* / *kıyn* biçiminden türemiş gövde biçimler aşağıda verilmiştir:

kıynçı → ceza veren, ceza kesen'

kıynlık → 'hapishane, ceza evi' (Caferoğlu, 2010: 178; ED 634b)

Karahanlı Türkçesi metinlerinde *kın* biçiminden türemiş gövde biçimler aşağıda verilmiştir:

kına- → 'işkence etmek, cezalandırmak'

kınağlı → 'azap edici'

kınağu → 'cezalandırmak'

kınal- → 'cezalandırılmak, işkence edilmek'

⁴ Sözcüğün taşıdığı bu anlam, eski Uygur Türkçesi metinlerinde geçen *katıg kınığ* / *kınık*, *kınığ katıg*, *kınığ katıg bek* 'sert, sağlam' ikilemeleri üzerinden daha iyi anlaşılacaktır.

kınalgu → 'azaba uğramak'

kınan- → 'azap edilmek'

kınat- → 'ceza verdirmek' (Clauson 636a'da *kıynat-* biçimini de aktarır)

kınguçı → 'cezalandırıcı, ceza verme ehliyetine sahip'

kınlığ / kınlık → 'azap veren, azabı olan, ceza kesen / ceza, eziyet, işkence'

kınmak → 'cezalandırma' (Kök, 2004: 447-448; Ünlü, 2004: 515-516; Üşenmez, 2006: 267; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 712)

Sonuç

1. Yapılan bu çalışmada elde edilen bilgiler, T1 K8 ve ŞU D2' de geçen *kıyın / kıyn* sözcüğünün orijinal biçimindeki son sesin /ñ/ sesi olduğunu göstermektedir. Bu durumun en açık tanığı ise sözcüğün *n* ağzındaki *kın* biçimidir.

2. Ön damak geniz sesi olan /ñ/ sesinin harf sırasının nasıl olması gerektiği üzerine farklı görüşler vardır. Yapılan bu çalışmada, *kıyın / kıyn (kīñ)* sözcüğünün tanıklığında, /ñ/ sesinin harf sırasının /yn/ biçiminde de olabileceği sonucu ortaya çıkmıştır.

3. *Kıyın / kıyn (kīñ)* sözcüğü kimi araştırmacılar tarafından gövde biçim olarak kabul edilmiştir. Bundan hareketle ilgili sözcüğe kaynaklık edebilecek kök biçimler üzerine tezler ileri sürülmüştür. Ancak *kīñ* sözcüğünden türemiş olan gövde biçimler ve sözcüğün *n* ağzını yansıtan *kın* biçimi, açık bir biçimde sözcüğün doğrudan bir kök biçim olduğunu göstermektedir.

4. BK G14 ile KÇ B1'deki *tonyukuk* ve T1 K8 ile ŞU D2'deki *kıyın / kıyn* imlâları, eski Türk yazıtlarında /ñ/ sesinin bu sesi oluşturan /n/ ve /y/ seslerini gösteren işaretlerle yazılmasının bilinen bir uygulama olduğunu göstermektedir.

5. Eski Türk yazıtlarında *kıyın / kıyn* biçiminde tanıklanan sözcük, eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde hem *kın* hem de *kıyın / kıyn* biçiminde geçmektedir. Bu da eski Türkçede *n* ve *y* ağzının varlığını bir kez daha dikkatlere sunmaktadır.

Kısaltmalar

B → Batı Yüzü.

BK → Bilge Kağan Yazıtı.

BTT → Berliner Turfantexte.

D → Doğu Yüzü.

DLT → Dîvânu Lugâti't Türk.

G → Güney Yüzü.

K → Kuzey Yüzü.

KÇ → Küli Çor Yazıtı.

KT → Kur'an Tercümesi.

Mz → Mainz.

OTWF → Old Turkic word formation. A functional Approach to the Lexicon I-II (Erdal, 1991).

ŞU → Şine Usu Yazıtı.

T1 → Tonyukuk 1 Yazıtı.

Kaynaklar

- Ağca, F. (2006). *Eski Uygur Türkçesiyle Yazılmış Eserlerin Ses ve Şekil Özelliklerine Göre Tarihlendirilmesi*. Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ağca, F. (2019). Eski Uygurcada Gerçekten n-diyalekti ve y-diyalekti Var mı? *Eski Türkçenin İzinde, Türkiye’de Eski Türkçe Çalışmaları*. Ankara: Akçağ Yayınları, 33-48.
- Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig I Metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arat, R. R. (1987). *Makaleler Cilt I*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Ata, A. (2004). *Türkçe İlk Kur’an Tercümesi (Rylands Nüshası, Karahanlı Türkçesi Giriş - Metin - Notlar - Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aydın, E. (2017). *Orhon Yazıtları Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Aydın, E. (2018). *Uygur Yazıtları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Aydın, E. (2019). *Sibirya’da Türk İzleri, Yenisey Yazıtları*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Aydın, E. (2019). *Türklerin Bilge Atası Tonyukuk*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Caferoğlu, A. (2015). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Clauson, S. G. (1957). The Turkish Y and related sound. *Studia Altaica. Festschrift für Nikolaus Poppe zum 60. Geburtstag am 8. August 1957*. Wiesbaden: Ural altaische Bibliothek 5, 33-45.
- Clauson, S. G. (1962). *Turkish and Mongolian Studies*, London: The Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Oxford University.
- Çağırın, Ö. (2012). Köktürk Türkçesi’ndeki Bir Çift Ünsüz İşareti ‘J’ Üzerine. *TEKE, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 1/3, 16-22.
- Doerfer, G. (1967). *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen III*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.
- Doerfer, G. (1993). *Versuch einer linguistischen Datierung älterer osttürkischer Texte*. Wiesbaden: Turcologica 14, Harrassowitz Verlag.
- Elmalı, M. (2014). *Eski Uygurca Altı Dışlı Fil Hikâyesi*. İstanbul.
- Elmalı, M. (2016). *Daşakarmapathāvādānamālā (Giriş - Metin - Çeviri - Notlar - Dizin - Tıpkıbası)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A. B. & Akkoyunlu, Z. (2015). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânu Lugâti’t-Türk (Giriş - Metin - Çeviri - Notlar - Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon, I-II*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Erdal, M. (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Lieden - Boston: Brill.
- Gabain, A. von. (1938). *Briefe der uigurischen Hüen-tsang-Biographie*. Berlin: Sitzungberichte der preußischen Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Klasse, 371-414.

- Gabain, A. von. (1988). *Eski Türkçenin Grameri (Türkçeye çev.: Mehmet Akalın)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Guzev, V. G. & Telitsin, N. N. (2016). O fonemmom znaçenii znaka J v runičeskih Tyurkskih nadpisyah. *Aktual'nyye Voprosy Tyurkologičeskih Issledovaniy*, (k 180 - letiyu kafedri Tyurkskoy filologii Sankt-Petersburgskogo gosudarstvenmogo Universiteta), 45-49.
- Gül, H. (2011). *Eski Uygur Türkçesinde Ağızlar*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hamilton, J. R. (1998). *İyi ve Kötü Düşünceli Prens Öyküsü, (Türkçeye Çev.: Vedat Köken)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 68-69.
- Karadoğan, A. (2002). Köktürkçedeki N Sesi Üzerine. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 139, 137-140.
- Karjaubay, S. (2003). *Orhon Muraları*. Astana: Kül Tegin Neşriyat.
- Kök, A. (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (Tiem 73 1v 235v/2) Giriş - İnceleme - Metin - Dizin*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Orkun, H. N. (2011). *Eski Türk Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Pelliot, P. (1914). La version ouigure de l'histoire des princes Kalyānamkara et Pāpamkara. *T'ong Pao*, XV, 225-272.
- Räsänen, M. (1949). Materialien Zur Lautgeschichte Der Türkischen Sprachen. *Studia Orientalia / XV, Helsinki: Societas Orientalis Fennica*, 1-249.
- Röhrborn, K. (1977). *Uigurisches Wörterbuch, Sprachmaterial der vorislamischen Türkischen Texte aus Zentralasien, Lieferung I, a-agrıg*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.
- Röhrborn, K. (1981). Zu einem Dialekt - Differenzierenden Lautübergang im alttürkischen. *Materia Turcica*, 7-8, 295-305.
- Sertkaya, O. F. (1995). Yenisey Yazıtlarının Yayınlarındaki Bazı Okuma ve Anlamlandırmaların Düzeltilmesi, Yeni Okuma ve Anlamlandırma Teklifleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 1993, 67-75.
- Sertkaya, O. F. (2012). Göktürkçedeki J (ny) Runası Üzerine. *TEKE, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 1/4, 1-10.
- Sultanzade, V. (2017). Türk Runik Alfabesindeki "Çift Ünsüz" İşaretleri Üzerine. *Bilig*, 82, 201-216.
- Şirin, H. (2012). Şine Usu Yazıtı'nda Kayıtlı "t(a)t(a)r(ı)g : (a)y(ı)td(ı)m" Cümlesi Üzerine. *The International Association of Central Asian Studies, Korea University of International Studies*, 2008/12, 183-196.
- Thomsen, V. (2011). *Orhon Yazıtları Araştırmaları (Çev. Vedat Köken)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, Ş. (1976). *Uygurca Metinler II, Maytrisimit*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Tekin, Ş. (1980). *Maitrisimit Nom Bitig, Die Uigurische Übersetzung eines Werkes der buddhistischen Vaibhāsika-Schule 1. Teil: Transliteration, Übersetzung, Anmerkungen, 2. Teil: Analytischer und lücklaufiger Index, (Berliner Turfantexte IX)*. Berlin: Akademie Verlag.
- Tekin, T. (1998). *Orhon Yazıtları Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*. İstanbul: Simurg Yayınları.

- Tuna, O. N. (1994). Eski Doğu Türk Yazısında Kullanılan Ligatürler ve Bunlarla İlgili Bazı Meseleler Hakkında. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 1990, 216-218.
- Ünlü, S. (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (Tiem 235v/3 - 450r7) Giriş - İnceleme - Metin - Analitik Dizin*. Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ünlü, S. (2012). *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Kitabevi.
- Üşenmez, E. (2006). *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*. Yüksek Lisans Tezi. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Wilkens, J. (2007). *Edition des alttürkisch-buddhistischen Kšanti Kılğuluk Nom Bitig (Berliner Turfantexte XXV)*. Berlin: Akademie der Wissenschaften.
- Yıldız, H. (2016). Eski Türk Runik Yazısında (J) Ligatürünün Kökeni ve (ñ) Sesi Üzerine. *III. Beynelbalq Türk Dünyası Araştırmaları Simpoziumunun Materialları*, 1, 303-307.
- Zieme, P. (1969). *Untersuchungen zur Schrift und Sprache der manichaisch - türkischen Turfantexte*. Doktora Tezi. Berlin.

